

ПРЫЧЫНЫ АДСУТНАСЦІ МЕТАЛУ Ў АЎТЭНТЫЧНЫМ БЕЛАРУСКІМ КАСЦЮМЕ

У традыцыйным адзенні беларусаў амаль няма металічных упрыгожанняў, хаця тысячагоддзе таму яны былі шырока распаўсюджаны. Якую сімволіку мела аздоба тканіны металам, у сувязі з чым і калі яна знікла? У традыцыйных строях якіх еўрапейскіх народаў аздоба металам засталася? Гэтыя і іншыя пытанні ўзнікаюць пры аналізе гісторыі тэкстылю і адзення.

Метал у традыцыйным строі беларусаў прысутнічае толькі на скураным абутку (падкоўкі). Ва ўзорах аўтэнтчнага адзення XIX – XX стст. гарлавіна і каўнер кашуль, паясы спадніц і фартухоў, гульфікі портак завязваюцца на мутузы, але археалагічныя знаходкі сведчаць, што ў Сярэднявеччы ў гэтых мэтах шырока ўжываліся металічныя, касцяныя і драўляныя гузікі, фібулы. Тое самае тычыцца паясоў у мужчынскім, жаночым і дзіцячым традыцыйным адзенні, вядомыя ўзоры якіх выкананы пляценнем з ваўняных і камбінаваных нітак. Скураныя дзяткі, тым больш з умацаваным металам языком, спражкай, аздобленыя металічнымі бляшкамі ці пранізкамі ў традыцыйным адзенні XIX – XX стст. не сустракаюцца, хаця вядома шмат прыкладаў такіх вырабаў з часоў Сярэднявечча. У традыцыйным беларускім строі толькі зрэдку ўжываюцца металічныя нашыйныя упрыгожванні (ланцужкі, медальёны, прывескі, крыжыкі, манеткі, брошкі і інш.), амаль не сустракаюцца пярсцёнкі і бранзалеты, нават заручальны пярсцёнак вясковага жанчыны захоўвалі ў куфры, папярэдне закруціўшы яго ў хустачку. Пры гэтым у старажытным беларускім адзенні ўсе накладныя металічныя упрыгожванні шырока і шматварыянтна ўжываліся.

На беларускіх землях у раннім Сярэднявеччы ў адзенні ўсіх пластоў насельніцтва была шырока распаўсюджана аздоба залатымі, срэбранымі і бронзавымі нашыўкамі, драцянымі спіралькамі з бронзы і медзі, колцамі, ланцужкамі, прывескамі, бразготкамі. Да металічнай аздобы даваліся бурштын, шкляны бісер, пацеркі, перлы. Метал быў неад'емным арыбутам многіх кампанентаў строяў: бляшкамі абшываліся жаночыя галаўныя ўборы (ад каралевы да гараджанкі і заможнай сялянкі), іх нашывалі па месцах сутыкнення непакрытага цела з вонкавым светам — на каўнер, бераг рукава, падол мужчынскага і жаночага адзення. Металічная аздоба абавязкова пакрывала паясы, похвы і кашалі, што не абавязкова выконвала засцерагальную функцыю.

Не толькі ў часы Сярэднявечча была распаўсюджана аздоба адзення металам. Металічныя элементы ў аздабленні тканіны з'явіліся яшчэ да жалезнага веку, пазней гэтая сімволіка была ўдасканалена цывілізацыямі старажытных Егіпта, Грэцыі і Рыма. Металічныя накладныя і нашыўныя упрыгожванні паступова сталі адным з асноўных сімвалаў улады. Можна ўзгадаць пра круглыя, шчыльна аздобленыя металам каўняры фараона, жрацоў, імператара, караля, вышэйшых саноўнікаў і воінаў. Металічная аздоба адзення з выкарыстаннем золата, срэбра, бронзы, медзі і сплаваў была шырока распаўсюджана ў скіфскай культуры, культуры скандынаўскіх земляў. Найбольш працягла традыцыя пакланення металу існавала ў жыхароў паўночна-ўсходніх земляў сярэднявечнай Еўропы [8; с. 11]. Зразумела, што на беларускіх землях выкарыстанне металічнай аздобы было звязана з уласнымі магічнымі ўяўленнямі. Шлях ад сімволікі паганскай (праз пераасэнсаванне яе сімволікі і матываў хрысціянствам) прывёў да арыгінальных сімвалічных і знакавых канструкцый.

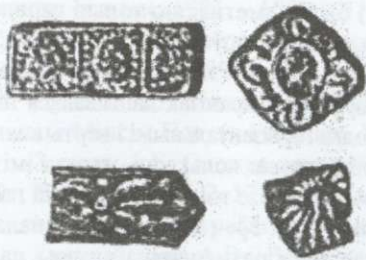

Малюнак 1 – Нашыўкі XII – XIII стст. Полацк, Ліда; курганны могільнік, в. Камена; Навагрудак; в. Рудня Полацкага р-на.

Асноўныя формы рознага памеру металічных нашывак — квадрат, ромб, трапецыя, кола; найбольш распаўсюджаныя матывы аздобы — крыж і трохпялёсткавая кветка, ромб у квадраце, кола

у коле і вытворныя ад іх (мал. 1). Найкаштоўнейшыя ўзоры металічных нашывак і бляшак аздоблены фініфцю, чарненнем, зярненнем, маюць багатую арнаментыку, дзе прысутнічаюць трохпялёсткавыя кветкі, салярныя знакі, стылізаваныя драпежныя птушкі, галовы ваўкоў, ільвіныя морды [3, іл. 89]. Нашы продкі імкнуліся да ўзмацнення сімволікі нашывак і ўзбагачэння строяў праз залачэнне серабра і серабрэннае іншых металаў. Нашыўкі і прывескі замацоўваліся на тканіне пры дапамозе нітак, якія праходзілі праз невялікія дзірачкі, размешчаныя бліжэй да края бляшкі. Трохпялёсткавыя кветкі, сэрцападобныя і іншай складанай канфігурацыі фігуры прышываліся ніткамі крыж-накрыж або праз вушкі. Да скуры бляшачкі прымацоўваліся пры дапамозе ножака. Аздоба часцей размяшчалася лінейна або шэрагамі. Напрыклад, бронзавымі бляшачкамі, нашытымі ў чатыры рады, быў аздоблены фрагмент адзення, знойдзены ў адным з курганоў на Рагачоўшчыне [6, с. 9]. Вырабляліся нашыўкі і іншая металічная аздоба мясцовымі рамеснікамі. Напрыклад, у Гродне ў пластах XIII – XIV стст. знойдзены каменныя формы для адліўкі квадратных, круглых і сэрцападобных бляшак [3, с. 173 – 174].

Металічныя нашыўкі ў адзенні розных класаў насельніцтва адрозніваліся каштоўнасцю метала, часткова месцамі іх размяшчэння (мал. 2). У княжацкіх строях металічнымі нашыўкамі аздаблялі каўнер (ён мог быць накладным, здымным) і поручы або накладныя манжэты. Напрыклад, у строі мінскай князёўны быў элемент, характэрны толькі для княжацкага роду, — аплечча (круглы каўнер) з абцягнутай каштоўнай тканінай скуры і прымацаванымі да яго меднымі ці бронзавымі бляшкамі (пахаванне XII ст. у алтарнай частцы храма ў Мінску) [16, с. 13]. Нашыўкі з зааморфнымі выявамі і геаметрычнымі матывамі, каштоўныя камяні маглі аздабляць і іншыя кампаненты княжацкага адзення — аплечча, лорум, фаракій, што выразна паказана на пячатках і мініяцюрах (мал. 3). Металам таксама аздаблялі арнаментальныя і фігуратыўныя тэкстыльныя кампазіцыі. Сістэма кампаненаў адзення і спосаб аздобы княжацкага касцюма X – XV стст. пасля трансфармацыі ў многім працягваюць існаваць у адзенні праваслаўнага і ўніяцкага святарства. Аздаба металічнымі гузікамі-нашыўкамі арнаментальных кампазіцый, расшытых рознакаляровай тасьмой, шаўковымі стужкамі, захавалася ў традыцыйных беларускіх кабатах [1, с. 104].

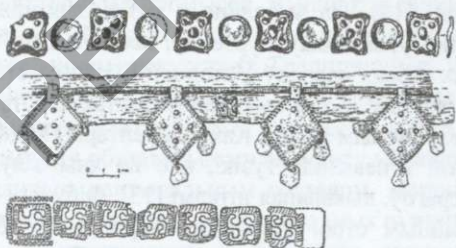

Малюнак 2 – Залатыя нашыўкі і накладкі. XII ст. Стражавіцкі манетна-рэчавы скарб

Малюнак 3 – Аздаба металічнымі нашыўкамі і буйнымі каштоўнымі камянямі строю караля Яраполка Тураўскага, каралеўскага жаночага строю. Паводле мініяцюры Кодэкса Гертруды (XII ст.), Радзівілаўскага летапісу (XV ст.)

Даволі верагодна, што металічныя нашыўкі, якія былі распаўсюджаны ў адзенні ўсіх класаў насельніцтва, па форме і сямантыцы маглі імітаваць залатыя і срэбраныя ўпрыгожанні святарскага і княжацкага строяў. Размяшчэнне маленькіх бронзавых ці пасярэбраных нашывак на розных кампанентах адзення ў выглядзе кола — ачэлле, каўнер-стойка, берагі рукава, падол — магло несці ахоўную сімвалічную функцыю, што пацвярджае сімволіка кола ў міфалогіі розных народаў свету, сімволіка кола і карагода ў фальклору беларусаў. Больш за ўсё металічнага дэкору змячалася ў багатых вясковых (найперш жаночых) строях X – XV стст. на ачэлли [2] (мал. 4).

Малюнак 4 – Нашыўкі, прывескі. Курганныя пахаванні ў Паўночнай Беларусі. Раскопкі А. Квяткоўскай, В. Шукевіча

Малюнак 5 – Фрагмент ваўнянай тканіны саржавага пляцення з бронзавымі ўпрыгожаннямі. XI – XII стст. Полацк

Металам аздабляліся як тонкія, так і шчыльныя сурорыя тканіны. Напрыклад, адзенне з тоўстай тканіны, знойдзенае на Бабруйшчыне і датаванае XI – XII стст., было ўпрыгожана бронзавымі нашыўкамі, спіральнымі пранізкамі і ланцужкамі. Нашыўкі з высакародных металаў маглі дапаўняцца вышыўкай залатымі

і срэбранымі ніткамі. Так, скуранае апlechча даўжынёй 14 см і шырынёй 4,5 см, арнаментаванае шыццём залатымі і срэбранымі ніткамі, было знойдзена ў могільніку каля в. Вензаўшчына Шчучынскага раёна [10, с. 114–115].

Засцерагальная функцыя размяшчэння металічнай аздобы па месцах сутыкнення непакрытага адзеннем цела з вонкавым светам, ахоўчая сімволіка кола, графічныя магічныя знакі ў далейшым магчыма паўплывалі на месцы размяшчэння, рапарт і арнаментыку вышыўкі ў традыцыйным строі [7]. Часцей вышыўкай і металам дэкараваліся каўнер, гарлавіна і бераг рукава, радзей — разрэзы кашулі і край наміткі. Многія арнаментальныя матывы, якія можна было выканаць у тэхніцы ткацтва і вышыўкі, перайшлі з металічнай аздобы ў традыцыйны арнамент. Змянілася жоўта-охрыстая каларыстыка аздобы сярэднявечнага касцюма на чырвона-барвова-чорна гаму з дадаткам сіняга і жоўта-охрыстага колераў [12]; [15].

Яшчэ адзін варыянт сярэднявечнай тэкстыльнай аздобы металам — шырокія металічныя колцы, якія размяшчаліся па тканіне шэрагамі або ў шахматным парадку і ўтваралі простыя трохвугольныя і крыжападобныя кампазіцыі. Колцы прышывалі або прыціналі да тканіны, замацоўваючы згінам. Каля дзесяці кавалкаў ваўняных тканін, на якіх колцы прышыты ваўнянымі ніткамі, знойдзены ў курганах у Віцебскім раёне [5, с. 55–56] (мал. 5). Геаметрычнасць кампазіцыі і аб'ёмнасць падобнай аздобы магла за стагоддзі пераўвасобіцца ў аб'ёмную манахромную вышыўку, уласціваю традыцыйным строям, напрыклад «веткаўская мережа» [12, с. 102].

Ланцужкі і драцяныя спіралькі (інакш спіральныя пранізкі) былі адметнасна толькі гарадскога і вясковага сярэднявечнага тэкстылю, бо ў княжацкіх пахаваннях на тэрыторыі Беларусі іх не знойдзена. Даволі верагодна, што спіралькі імітавалі вышыўку залотным і срэбраным матузом, акрамя гэтага, спіраль, выкананая з металу, мела падвойную сімвалічную абярагавую функцыю. Таму спіральных пранізак нашывалася нямаля, нашываліся яны пераважна на галаўных уборах і па берагах адзення, нярэдка гарызантальнымі і вертыкальнымі радамі [5, с. 54 – 55] (мал. 6). Да сімвалікі метала дадавалася сімваліка дрэва: колькасць метала імітавалі або спалучалі сімваліку абранага дрэва і метала. Гэта выконвалася пры дапамозе тонкай драўлянай палачкі, якая абвіталася палоскаю ліставой бронзы і прымацоўвалася да тканіны [5, с. 54 – 55] (мал. 7). Аналагічна вертыкальнай сярэднявечнай металічнай аздобе ў традыцыйным касцюме размешчаны кутасы па долу наплечных пакрываў, хустак і т.п., махры, фальбона, карункі па долу традыцыйных фартухоў.

Малюнак 6 – Тасьма-пляцёнка з махрамі, ўпрыгожанымі спіральнымі бронзавымі пранізкамі. XI – XII стст. Полацк.
Малюнак 7 – Драўляныя палачкі, абвітыя палоскаю ліставой бронзы, якімі аздаблялі тканіну. X – XIII стст. Курганы Віцебскай вобл.

Сярэднявечнае адзенне зашпільвалася на металічныя гузікі, металічныя фібулы розных памераў і канфігурацый. Да драцяных спіралей і непасрэдна да тканіны прымацоўваліся і прышываліся прывескі розных формы і памераў, бразготкі. Гузікі, бразготкі, прывескі не толькі ўпрыгожвалі адзенне, але і стваралі пры руху гукавое суправаджэнне. Бразготкі прайшлі праз стагоддзі і захаваліся ў традыцыйным строі горных раёнаў Паўднёвай Германіі, Малдавіі і інш. [18]. На металічныя гузікі зашпільваюцца мужчынскія традыцыйныя камізэлькі, пінжакі, світы букавінцаў, земгалаў, курземаў, заходніх і паўночных эстонцаў, гуцулаў, баварцаў і інш. народаў. У традыцыйных строях народаў Усходняй Еўропы металічных гузікаў амаль няма — жаночыя камізэлькі зашпільваюцца матузамі або на выкананых з нітак ці абцягнутых тканінай гузікі; світы і кажухі падпярэваюцца плеченым або тканым пасам. Кажухі, кептары (Мотальскія, Львоўскія, Закарпацкія) зашпільваюцца на навясныя петлі і невялікія гузікі, але не яны з'яўляюцца кампазіцыйным цэнтрам, а кутасы, накладкі, аздоба ўсіх берагоў, выкананая ніткамі [13]. Фібулы і буйныя металічныя шыйныя ўпрыгожанні захаваліся ў традыцыйным строі некаторых народаў Прыбалтыкі, Скандынавіі. Металам працягваюць аздабляць мужчынскія скураныя паясы ў Альпах, у Прыбалтыцы і Скандынавіі [9]. Беларускаму і ўкраінскаму традыцыйнаму строю такія металічны дэкор не ўласцівы.

Узнікае пытанне: у сувязі з чым традыцыйная культура ўсходніх славян адмовілася ад выкарыстання метала дзеля аздобы адзення? У часы Сярэднявечча найбольшая колькасць і варыятыўнасць металічнай тэкстыльнай аздобы ўжывалася для адзення эліты беларускіх княстваў, гарадскога насельніцтва, а таксама заможных сялянаў [17]. Верагодна, што адной з прычын знікнення метала з касцюма беларусаў былі войны XVII ст., якія амаль вынішчылі гарадскіх рамеснікаў, у тым ліку металаапрацоўшчыкаў. Магчыма, сімваліка метала была звязана з культурай ваяроў, рамеснікаў, паляўнічых, інакш кажучы тых, хто трымаў у руках зброю. Сялянам культ метала быў не ўласцівы, што можна прасачыць праз эвалюцыю прылад працы. Нават у пачатку XX ст. беларускія сяляне лічылі, што выкарыстоўваючы металічны плуг, граблі і т.п. яны раняць зямлю (жанчыну). Металічная аздоба

захавалася ў традыцыйных строях тых рэгіёнаў Еўропы, дзе большасць насельніцтва рэгіёна займаецца жывёлагадоўляй, паляваннем, рыбалоўствам, збіральніцтвам (горныя і прыморскія народы). Беларускі традыцыйны строй створаны ў асноўным сялянамі-земляробамі, якія не ўспрымаюць сімволіку метала, а разам з ёй і любую металічную аздобу касцюма. У той жа час, металічная тэкстыльная аздоба (заклёпкі, маланкі, гузікі, металічныя накладкі, спражкі на скураныя паясы, кашалі і г.д.) прыйшла ва урбанізаваны касцюм XX ст.

Спіс літаратуры:

1. Бохан, А.С. Сімволіка традыцыйнага беларускага арнаменту : аўтарэф. дис. ... канд. искусствовед. : 17.00.04 / А.С. Бохан; НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазн., этнаграфіі і фальклора ім. К. Крапівы. – Мінск, 2004. – 16 с.
2. Вашквявичюте, И. Древнейшие головные венки земгалов / И. Вашквявичюте // Древности Белоруссии и Литвы : [сб. ст.] / Ин-т истории АН БССР, Ин-т истории АН ЛитССР. – Минск : Наука и техника, 1982. – С. 56–61.
3. Воронин, Н.Н. Древнее Гродно / Воронин Н.Н. // Материалы и исследования по археологии древнерусских городов. – М. : Изд-во Акад. наук СССР. – № 41. – 1954. – Т. 3. – 238 с.
4. Гуревич, Ф.Д. Древний Новогрудок : Посад – околный город / Ф.Д. Гуревич. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1981. – 159 с.
5. Древности Северо-Западного края : материалы по археологии России. – СПб. : Изд. Имп. археологич. комис., 1890. – Т. 1, вып. 1, № 4. – 68 с.
6. Дучыц, Л.У. Касцюм жыхароў Беларусі X – XIII стст. (паводле археалагічных звестак) / Л.У. Дучыц. – Мінск : Навука і тэхніка, 1995. – 80 с.
7. Зариня, А.Е. Одежда жителей Латвии / А.Е. Зариня // Древняя одежда народов Восточной Европы. – М. : Наука, 1986. – С. 172–189.
8. Историко-этнографический атлас Прибалтики. Одежда. – Рига : Зинатне, 1986. – 173 с.
9. Квяткоўская, А.В. Вясквы жаночы касцюм XI – XVIII стст. : (па матэрыялах каменных могільнікаў Беларусі. Спраба рэканструкцыі) / А.В. Квяткоўская, Ю.М. Бохан // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 1994. – № 4. – С. 114–133.
10. Лаул, С.К. Одежда эстонцев I – XVIII вв. / С.К. Лаул // Древняя одежда народов Восточной Европы. – М. : Наука, 1986. – С. 190–207.
11. Тарасенко, В.Р. Отчет об археологических раскопках на минском Замчице за 1948 год / В.Р. Тарасенко // Архив Института истории НАН Беларусі. – Дело № 294.
12. Хвоцинская, Н.В. Об особенностях костюма населения восточнобалтийского региона / Н.В. Хвоцинская // Древности Сев.-Запада России (славяно-финно-угорское взаимодействие, русские города Балтики) / под ред. В.М. Масона. – СПб., 1993. – С. 157–166.
13. Harrold, R. Folk costumes / R. Harrold. – Blandford Press, 1999. – 239 p.